

Kultúrne dedičstvo v priestore

I. Thurzo: Cultural Heritage in Space. Život. Prostr., Vol. 30, No. 4, 177–182, 1996.

In the article the author deals with the problem of protection of cultural heritage in space relations. He compares some selected examples from Europe and the world with concrete problems in Slovakia including at the same time problems of environment. He points at a need of complex protection of ground plans of historical towns, and proposes to pay attention also to small housing in spite of it does not belong to an exclusive architecture. Further the author mentions examples of voluntary civil initiatives for protection of monuments in Slovakia. The mentioned initiative is illustrated by the example of protection of the historical centre of Martin in Central-Slovakia, the importance of which is not in its exclusive architecture, but rather in the fact, that the town in the last century and also at present has been the centre of the Slovak democratic movement and Slovak culture. The historical centre of this town ought to have been liquidated and its protection was the success of unofficial civil initiatives in the last regime.

The author also pays attention to the question of a proportional development of settlements in the landscape and to protection of traditional rural architecture.

Dnešné prostredie sa vyznačuje jednotvárnosťou. Ak sa v ňom dajaká rozmanitosť vyskytne, je to väčšinou zásluhou jeho častí, pochádzajúcich z minulosti. Moderné prostredie ponúka veľmi málo takých prekvapení a nečakaných objavov, čo premieňajú vnímanie starých miest na fascinujúci zážitok. Chýba nám sídlo ako miesto v prírode. Väčšina moderných stavieb existuje "nikde", nemajú vzťah ku krajine, ani ku konkrétnemu mestskému celku, uvádza Norberg-Schulz (1994). Tento autor hovorí aj o "kríze prostredia". Na druhej strane však konštatuje, že len málo miest vzbudzuje taký pocit očarenia, ako Praha. Domy tu majú hlboké korene vo vrstvách dejín. Veduta mesta zahŕňa všetky úrovne prostredia, počínajúc krajinou, končiac artikuláciou jednotlivých budov.

V Prahe, podľa tohto autora, most naozaj zhromažďuje priestor ako krajinu okolo rieky, ale zároveň zhromažďuje aj to, čím človek prispel k tomuto miestu, mestskú krajinu jedinečnej kvality. Prírodná a mestská krajina sú takto zjednotené. Možno to isté konštatovať aj o Bratislave? Dalo by sa hovoriť o tom, že Nový most zhromažďuje okolitý priestor, alebo že ho skôr rozptyľuje a deštruuje, že zmietol z miesta, kde stojí, dielo

predchádzajúcich generácií? Namiesto pozoruhodného historického Suchého Mýta je tam dnes rad modernistických a postmodernistických stavieb. V Bratislave, podobne ako v iných slovenských mestách, triumfovala technokracia nad históriou. Nepomohol ani varovný hlas slovenských výtvarných umelcov a vedcov proti výstavbe tohto mosta. Aj keď historická Bratislava tvorila oproti historickej Prahe menší celok, nebolo treba práve preto na ňu dávať pozor?

Kým historickú Varšavu si Poliaci za veľmi ťažkých podmienok po 2. svetovej vojne vzkriesili z rumovísk, u nás sa vo veľkom rúcali historické mestské priestory a likvidovalo sa kultúrne dedičstvo, ktorému vojna neublížila. Banskobystrické historické jadro je dnes vyhlásené za mestskú pamiatkovú rezerváciu. Jeho dolná časť, Hušták, bola síce poškodená za 2. svetovej vojny, ale väčšinu Huštáka s charakteristickou zástavbou, s jedinečnými objektmi, zrúcali zhruba pred štvrtým storočím. Banská Bystrica, ktorá si do polovice tohto storočia zachovávala charakteristickú stavebnú štruktúru a panorámu v krajine, administratívnym precenením, premenou na sídlo centralistickej krajskej byrokracie, a s tým súvisiacou stavebnou produkciou zameranou na kvan-

Banská Bystrica sa rozrástla do okolitej krajiny

Zvolen prišiel o veľkú časť svojho kultúrneho dedičstva

Martin súvisí predovšetkým s národnou históriou, mnohé objekty majú však aj svoju architektonickú hodnotu

titu, spôsobila si preťaženie vlastného priestoru a znehodnotenie panorámy. Aj na príslovie "Zaživa v Bystrici, po smrti v nebi" sa už zabudlo.

Veľkoryso založené historické námestie s dominantou zámku v susednom Zvolene predstavovalo inú urbanistickú hodnotu, svojím spôsobom jedinečnú v rámci širokej oblasti. Vybúraním častí námestia a likvidáciou zástavby v príľahlých uličkách aj Zvolen prišiel o veľkú časť svojho kultúrneho dedičstva.

Chorvátsky Dubrovník, francúzske mesto Carcassonne alebo holandský Naarden sú príkladmi kompletne zachovaných historických mestských celkov aj s opevňovacím systémom. U nás bola donedávna príkladom takéhoto historického celku Trnava, jedno z najstarších slovenských miest. Prirodzenou súčasťou historického jadra, okrem významných architektonických pamiatok, bola aj drobná charakteristická zástavba, priliehajúca k mestskému opevneniu, žila s ním v symbióze, vytvárala malebné uličky. Zánikom, vybúraním tejto zástavby a jej náhradou modernistickými blokmi celkom inej mierky, zostalo zo slávnej historickej Trnavy len torzo v podobe niekoľkých ulíc a osihočeného mestského opevnenia. V našich mestách sa úplne podcenila, ba negovala hodnota kultúrneho dedičstva – bežnej tradičnej zástavby, často blízkej ľudovej architektúre, ktorá vytvárala charakteristické uličky, priestory a súbory. V Komárne a Nových Zámkoch (podobne ako napr. na Békéscsabe a inde na Dolnej zemi) takáto zástavba predstavovala veľkú časť mestského pôdorysu. Boli to vlastne veľké vidiecke mestá, príklady prieniku vidieka do miest. Aj keď takáto forma zástavby nepatrí k exkluzívnej architektúre, zasluhuje si pozornosť. Aj mladšia historická zástavba z druhej polovice minulého a začiatku tohto storočia, nezriedka s výtvarne hodnotnými priečeliami eklektického alebo secesného typu, patrí k podstatnej a zaujímavej časti nášho kultúrneho dedičstva, dotvára atmosféru miest a je významným svedkom ich vývinu. V Prievidzi, Topoľčanoch, Hlohovci, Trenčíne atď. zanikli rozsiahle plochy spomenutej drobnej alebo historicky mladšej zástavby, čím tieto mestá vlastne stratili veľkú časť svojho charakteru a priblížili sa tuctovým sídliskám, alebo sa priam medzi ne zaradili. Dokonca v poslednom čase sa napr. aj v Bratislave domy mladšieho historického charakteru, ktoré prežili likvidačné desaťročia, rýchlo strácajú (Námestie 1. mája, Záhradnícka ul. a pod.). Ako sa bude môcť hovoriť o Nitre, že je matkou slovenských miest, ak ju bude charakterizovať prevažne zástavba z druhej polovice tohto storočia? (Prítom napr. v Skalici a vo Svätom Jure sa v podstate podarilo zachovať historické jadrá aj s drobnou zástavbou.)

Norberg-Schulz, ktorý tak chváli Prahu, má slová uznania aj pre africké mesto Chartúm. Keď hovorí o jeho kvalitách, poukazuje na to, že hoci toto mesto

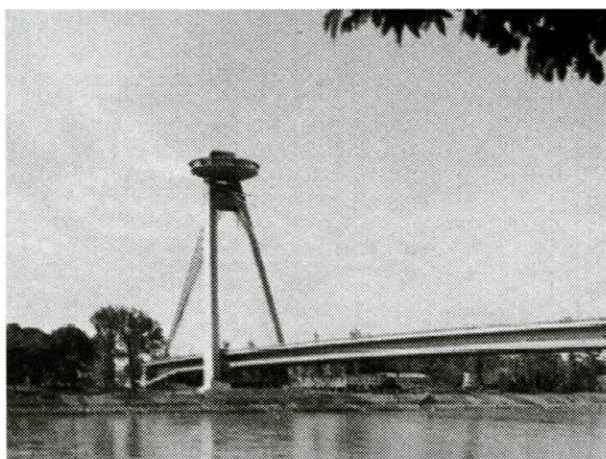
neoplýva dedičstvom veľkých architektonických pamiatok, jeho urbánne prostredie má štruktúru a výrazný charakter. Steny Chartúmu sa tradične budovali z hliny a tehál sušených na slnku.

Charakteristickú atmosféru a priestorové hodnoty majú aj napr. rómske štvrte v bulharských mestách a tamojšie ľudové mešity patria k zaujímavým prvkom prostredia. Osobitne možno pripomenúť drevenú zástavbu ruských miest ako charakteristický fenomén kultúrneho dedičstva euroázijského kontinentu. Zánikom značnej časti starej drevenej Moskvy zmizol kus svedectva ruskej histórie, zdá sa však, že napr. v sibírskom meste Tomsk prišli na hodnoty svojej drevenej architektúry.

História boja za záchranu historických prvých staníc konskej i parnej železnice v Bratislave alebo domu Janka Kráľa v Zlatých Moravciach patrí k zaujímavým epizodám úspešných snáh jednotlivcov alebo skupín v ostatných rokoch minulého režimu. Kaštieľ Marczibányich a viaceré ďalšie objekty v centre Púchova sa zachrániť nepodarilo, tamojší mestský funkcionár si postavil hlavu, likvidáciu kultúrneho dedičstva pokladal za vec svojej osobnej prestíže. Prípád púchovského kaštieľa je charakteristickou ilustráciou postoja funkcionárov ku kultúrnemu dedičstvu.

Záchranu historického jadra Martina pred zhruba tridsiatimi rokmi pred úplnou likvidáciou možno pokladať za prvý prípad úspešného demokratického vystúpenia, úspechu spojených síl verejnosti proti oficiálnym tendenciám režimu u nás v celospoločenskom záujme, v tomto prípade v záujme kultúrneho dedičstva. Je príznačné, že v časoch "normalizácie" istý martiný funkcionár tento pohyb označil za "začiatok kontrarevolúcie r. 1968". V r. 1983, pred sedemstoročnicou tohto mesta, pokúšali sa ochranári z Bratislavy dosiahnuť vyhlásenie historického jadra Martina za mestskú pamiatkovú rezerváciu, ale bez úspechu. Krátko na to zbúrali, za asistencie ministra kultúry M. Válka, budovu Národnej tlačiarne, ktorá bola súčasťou na vyhlásenie za národnú kultúrnu pamiatku. Martin je jedinečným príkladom mesta, ktoré azda nemá vo svete obdobu. Jeho historický stred neoplýva honosnými architektonickými pamiatkami, nebolo tu gotickej ani renesančnej radnice, výstavných meštianskych palácov ani vzácnych chrámov. História mesta charakterizuje slovenský demokratický pohyb v minulom a začiatkom tohto storočia, čo môže byť zaujímavý príklad aj v európskom rámci. (Pritom viaceré objekty v Martine, súvisiace s národnou históriou, majú aj svoju architektonickú hodnotu.)

Aj objekty, ktorých význam je predovšetkým historický, a ktoré nepatria k vynikajúcim architektonickým pamiatkam, sú súčasťou kultúrneho dedičstva. V Bulharsku vedeli rodne domy osobností z minulého storočia, hoci skromné, dôstojne zachovať v prostredí

V Bratislave dominovala technokracia nad históriou

Necitlivé susedstvo na Orave – Sedliacka Dubová

Vpád novej zástavby do historického jadra Trnavy

Pohľad na Dubrovnik

tamojších miest. U nás zbúrali v sedemdesiatych rokoch, okrem iného, faru v Čadci, kde zasadala SNR v meru ôsmom roku minulého storočia, s výraznou pamätnou tabuľou. Z Bulharska možno uviesť aj príklad Koprivštica – dôkladne rekonštruovaného svojrázneho celku s pôvabnou architektúrou, zároveň mesta významného pre národnú tradíciu.

Hlavné mesto Švajčiarska Bern má historické jadro na ostrohu nad meandrom rieky Aare. Ide v podstate o nevelké mestské jadro, ale s výrazným estetickým prepojením krajiny a historickej štruktúry; ani elegantná Ženeva, ani rozľahlý Zürich nemajú takýto charakter a asi by nemohli plniť podobnú úlohu dominantného symbolu. Krajinný reliéf prestupuje aj historickú štruktúru Českého Krumlova a táto symbióza zanecháva nezmazateľný dojem. U nás súhru reliéfu a ľudského diela dokumentuje Banská Štiavnica, žiaľ, zanedbaná. Úmernosť, proporционаlita krajinného reliéfu a urbanistického celku predstavujú zákonitosť mimoriadneho významu. Ale aj úmernosť historicky dochovaného mestského celku a nových stavieb. Žiaľ,

tieto zásady akoby vyvetrávali, v našich časoch zaznamenávame bezuzdnú ľubovôľu, chaotické prejavy v plošných i výškových pomeroch. (Spomenuté rozrastenie sa Banskej Bystrice do okolitej krajiny môže slúžiť ako jeden z príkladov nepochopenia úmernosti mestského celku v krajine.) Silueta a panoráma mesta sú hodnoty mimoriadneho významu. Osobitne možno pripomenúť veľké charakteristické krajinné celky: Česká panva alebo Turčianska kotlina predstavujú jedinečné krajinnopriestorové a kultúrohistorické fenomény.

Norberg-Schulz pripúšťa mrakodrapy v Chicagu, ako kontrast k rozľahlým plánam a ploche Michiganského jazera. Možno ich vystavať tam, kde sa nezachovali väčšie celky historickej architektúry. (Chicago bolo v minulosti celkom zničené požiarom; pôsobivé štvrte štýlových vĺ v predmestiach Oak Park a River Forest majú od chicagského downtownu dostatočný odstup.) Na druhej strane tento autor kritizuje vstup mrakodrapov do Bostonu, ktorý bol donedávna hustým nahromadením relatívne malých domov s vysokou architektonickou úrovňou. Deviateho marca t. r. sme

mali možnosť v našej televízii sledovať vyjadrenie slovenského podnikateľa o jeho dojmach z Austrálie. Na základe porovnania s Melbourne i provinčným Perthom vyslovil mienku, že ak chceme, aby Bratislava bola ozajstným hlavným mestom, aby mala "určitý šmrnc", treba ju vytriahnuť do výšky! Manhattanizácia je heslom dňa. Panstvo bánk, peňazí sa prejavuje aj vonkajšou pýchou. V Austrálii, ktorá má krátku históriu, to možno nepocitujú ako ujmu. Zniesla by to však silueta Bratislavy? A ako by to zniesla Praha? (Praha je vrcholovým pojmom aj bez vlastného Manhattanu.) Podľa Kellera (1993) dnešná svetová politika a ekonomika sú strhnuté nezmyselnou logikou budovania umelej zemegule diaľnic, letísk a mrakodrapov do krčča, ktorý stále zjavnejšie odhaľuje úplnú zvrátenosť. Český Krumlov, Spišská Sobotka sú mestá s ľudskou mierkou, pre ľudí.

Osobitnú psychologickú degradáciu u nás v minulých desaťročiach zaznamenala ľudová architektúra. O rapidnej prestavbe našich dedín v nedávnych časoch Podoba (1995) konštatuje, že jedným z jej znakov je manifestačný, ostentatívny konzum. Presadil sa normatívny systém, založený na kritériách kvantity, módnosti a vonkajšej reprezentácie blahobytu. Postoj ku kultúrnym pamiatkam (osobitne v prípade ľudovej architektúry) na Slovensku umocnilo deravé kultúrne povedomie; tento postoj si dobre rozumel so psychológiou a idelógiou režimu. Vlastne akoby im navzdory sa na Slovensku podarilo vyhlásiť niekoľko pamiatkových rezervácií ľudovej architektúry. Príznačné pre celkový zmatok zmýšľania je to, že krátko po novembri 1989 sa občania Osturne v mene VPN postavili za zrušenie pamiatkovej rezervácie ako pozostatku totality.(!) Aj dnes

Ulica v Lome nad Rimavicou

Osada v Dalmácii (Chorvátsko)

napr. v Rejdovej nesúhlasia s tým, aby ich obec bola vyhlásená za pamiatkovú zónu, namiesto aby to cháпали ako vec cti.

Marken v Holandsku (písal o ňom už Karel Čapek) a dedinu Božanci v Bulharsku možno uviesť ako príklady kompletne zrekonštruovaných vidieckych sídel

Remeselnícka ulička v Etare (Bulharsko)

i s celým prostredím. Marken je úplne zameraný na cestovný ruch. Dobrovodská (1995) zaznamenala zaujímavé údaje o postoji dánskeho obyvateľstva ku kultúrnemu dedičstvu vidieka.

Malebná nepravidelnosť zástavby tradičných dedín kontrastuje s technokratickými líniami nových projektov. Honzík (1947) konštatoval, že rovná strecha sa stala tvarovým predsudkom, ľudový dom prirovnal k biologickému orgánu, uviedol, že má lepšiu schopnosť prispôbiť sa prírodným podmienkam ako moderná stavba; pritom medzi ľudovou a modernou architektúrou videl "podzemné" príbuzenské zväzky. Ľudová stavba dokáže byť aj dominantou v krajine, bez toho, aby ju narušala. Huba (1995) konštatoval, že nijakú lepšiu sochu ako senník vo Veľkej Fatre by na tom mieste nevedel postaviť. Krpelán (1995) uvažuje, že ľudová architektúra je zdravým kmeňom vývinu staviteľstva na Slovensku, že bezduché kopírovanie cudzích architektonických znakov svedčí o strate dôvery stavebníkov, projektantov i úradov k vlastným hodnotám a jedinečnosti slovenskej kultúry. Mencl (1980) poukázal na starobylé korene slovenskej ľudovej architektúry.

Z histórie máme príklady tvorby v duchu domácich tradícií v dielach Blažeja Bullu, Dušana Jurkoviča, Stanisława Witkiewicza, v nedávnych desaťročiach sa o to pokúšali bulharskí architekti. Mesto i vidiek majú svoje vlastné sféry, svoju vlastnú cenu. Skôr treba hovoriť o oživovaní vidieka ako o jeho prerábaní na mieru mesta.

Kultúrne dedičstvo vtláča svoju pečať, charakteristiku prostrediu i krajine. Umožňuje lepšiu orientáciu a identifikáciu v priestore. Je preto neoddeliteľnou súčasťou krajiny, prostredia, ich výraznou hodnotou.

Literatúra

- Čapek, K., 1970: Obrázky z Holandska. Čs. spisovateľ, Praha.
- Dobrovodská, M., 1995: Dánsko – krajina s ekologickým cítěním obyvateľov. Život. Prostr., 29, 6, p. 330–331.
- Honzík, K., 1947: Tvorba životního slohu. Václav Petr, Praha.
- Huba, M., 1995: O pomníkoch, megalománii a identite. In Ponovembrové Slovensko III. Bratislava, p. 99–100.
- Keller, J., 1993: Až na dno blahobytu. Hnutí Duha, Brno.
- Krpelán, I., 1995: Prežijú? SAS, Vyšný Kubín.
- Mencl, V., 1980: Lidová architektura v Československu. Academia, Praha.
- Norberg-Schulz, Ch., 1994: Genius loci. Odeon, Praha.
- Podoba, J., 1995: Premeny hierarchie hodnôt obyvateľstva slovenského vidieka v 20. storočí. In Ponovembrové Slovensko III. Bratislava, p. 75–78.